

Magyarok és szerbek a Délvidéken, 1941-1948

Zárójelentés

A projekt a Délvidék 1941-1945 közötti történetének a „megértő történetírás” jegyében történő minél alaposabb feltárását tűzte ki célul. Olyan kérdésekre kereste a választ, hogy az 1941 és 1945 közötti időszakban bekövetkezett két impériumváltás, a magyar és a jugoszláv hatalomváltás erőszakos állami impulzusai, a magyar és a jugoszláv állam erőteljes nacionalizálási lendülete hogyan hatott e térség soknemzetiségű társadalmára, különösen a magyarok és a szerbek gazdasági, társadalmi, valamint szellemi-kulturális helyzetének alakulására; milyen volt az éppen aktuális hatalom kisebbségekhez fűződő viszonya. A jelzett célokat döntően alapkutatások révén, elsősorban a magyarországi és a szerbiai, vajdasági levéltárak iratanyagának feltárásával kívántuk megvalósítani.

A projekt megvalósítása az előirányzott ütemezéstől annyiban tért el, hogy az első évben szervezési nehézségek leküzdése hátráltatta a munka tényleges beindítását, ami hosszabbítást tett szükségessé. A projekt első évét a kutatási tervnek megfelelően a kutatás megszervezése és részben lebonyolítása töltötte ki. Tekintve, hogy a regionális és a tartományi levéltárak iratállományának feltárásában eleve terveztük helyi, vajdasági és szerbiai kutatók bevonását, külső munkatársakat is bevontunk a kutatásba. Így első évben külső munkatárs bevonásával kezdődött a Vajdasági Tartományi Levéltárban is az anyaggyűjtés. A szerbiai központi levéltárak állagainak feltárásához kapcsolódóan a vezető kutató már az első évben tíz napot töltött a Szerb Külügyminisztérium Levéltárában (Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova) a világháború utáni évek külügyi iratait kutatva. A hazai egyházi és állami levéltárak iratanyagának feltárása is elkezdődött. A kutatásban külső munkatársként részt vett Pihurik Judit, aki az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában és a Politikatörténeti Intézet Levéltárában az 1942-es razzia és annak bünvádi eljárásával és utóéletével kapcsolatosan folytatott kutatásokat. Az Esztergomi Prímási Levéltár 1944/45-ös délvidéki vérengzésekre vonatkozó anyagait L. Balogh Béni végezte szintén külsős munkatársként. Sajnálatos módon, a projektben kimelt jelentőséggel szereplő oral history-s adatgyűjtés, amihez nagy várakozásokat fűztünk, a vártnál is komolyabb akadályokba ütközött, a szerb visszaemlékezők megszólaltatását célzó próbálkozásainkat a projekt lezárultáig sem koronázta sikere. A magyar vonal feltárása azonban annál sikeresebbnek tekinthető.

A kezdeti szervezési nehézségek leküzdését követően a második évben nagyobb lendületet vett a levéltári kutatás és emlékezetgyűjtés. A levéltári kutatások színterei a belgrádi Hadtörténeti Intézet, és a Szerb Külügyminisztérium levéltára voltak. Emellett a vezető kutató kiterjedt levéltári kutatásokat folytatott a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Bécsi kapu téri épületében őrzött iratokban. Az 1941-44-es éveket, a visszacsatolt területek magyar közigazgatását, földbirtok politikáját, valamint a magyar kormány nemzetiségi, elsősorban szerb-politikáját kutatta. A projekt harmadik évében ez a lendület nem tört meg. Lezárult a visszaemlékezés gyűjtés, közel kétszáz interjú készült. Az interjúk feldolgozása megtörtént, 2015-ben a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet kiadásában Papp Árpád szerkesztésében megjelent. (*Igaz történetek Mindenkiföldjéről*). Az oral history-s kutatás másik szárnya Kovács Csaba által végzett kutatások bekapcsolása révén folyt. Mintegy 250 óra összegyűjtött hangzóanyag gépelése és feldolgozása révén, aminek eredménye a projekt zárókötetében kapott helyet.

A projekt fő pillére, a levéltári kutatás a harmadik évben még erőteljesebben volt jelen. A vezető kutató összesen hét hetet töltött különböző volt jugoszláviai levéltárakban. Négy hetet Újvidéken a Vajdasági tartományi Levéltárban, ahol a vajdasági partizán parancsnokság iratait kutatta, egy-egy hetet Ljubljanában a Szlovén Állami Levéltárban, illetve a Horvát Állami Levéltárban, ahol a belügyi szervek iratanyagát tárta fel (a belgrádi központi szervek másolatban számos dokumentumot megküldtek Zágrábba és Ljubljanába, amelyek kiegészítik a Belgrádban található iratokat) és egy hetet a belgrádi Hadtörténelmi Intézet anyagainak feltárásával. A hazai egyházi és állami levéltárak iratanyagának feltárásában a projektben résztvevő Bíró László és Lukács B. György vállalt szerepet. Előbbi a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárban, utóbbi a Politikátörténeti Intézet levéltárában folytatott kutatásokat, míg a vezető kutató a Hess András téri épületegyüttesben folytatta az 1944-1948-as időszakra vonatkozó közigazgatási és diplomáciai iratok vizsgálatát.

Megtörtént a szakirodalom és a korábbi, döntően egyéni és magánkutatások eredményeinek összegyűjtése, feldolgozása és historiográfiai kiértékelése is. Lukács B. György a szlovéniai historiográfia feldolgozását végezte el, kiemelten koncentrálva a Muravidékre. Bíró László a második világháború és az azt követő időszak áldozataival foglalkozó szerb, Sokcsevits Dénes pedig a horvát historiográfia eredményeinek áttekintésében jutott előbbre. Tekintettel a projekt megkésett indulására, kérelmeztük a futamidő egy évvel történő meghosszabbítását, amihez az OTKA Bizottság hozzájárult. Így terveinknek megfelelően elegendő idő állt

rendelkezésünkre, hogy tervezett tanulmánykötetet kiadásra kész állapotba hozzuk, és külső források segítségével megjelentessük, illetve szerb nyelvű változatát is közreadjuk. Sajnálatos módon, további csúszás mutatkozott, amit a projekt hat hónappal történő meghosszabbítását tette szükségessé.

A kiegészítő másfél év a jórészt lezárult kutatások eredményeinek feldolgozásával és a feldolgozás során jelentkező hiányok betöltését célzó további kiegészítő kutatásokkal telt. Ennek keretében a vezető kutató összesen hat hetet töltött különböző volt jugoszláviai levéltárakban. Négy hetet Újvidéken a Vajdasági Tartományi Levéltárban, ahol a vajdasági partizán parancsnokság, illetve a megszállók és háborús bűnösök felkutatására létrehozott bizottság iratait kutatta, közel két hetet pedig a Szerb Nemzeti Levéltárban (Arhiv Srbije) töltött a belügyi szervek Biztonsági és Tájékoztató Osztálya (BIA) frissen megnyílt iratanyagainak feltárásával.

A hosszabbításokkal négy és fél évre nyúlt projekt végére sikerült a tervezett országos magyar és szerbiai levéltárakban végzett levéltári kutatásokat lezárni, aminek eredményeként összeállt a tervbe vett forrásgyűjtemény korpusza is. Természetesen a kutatásokat lehet és kell is folytatni, elsősorban azonban helyi és mikro szinten, azon belül is társadalomtörténeti vonalon lenne érdemes tovább menni az elkezdett úton.

Szervezett konferenciák

A projekt első évre tervezett nemzetközi konferenciát gyakorlatilag már a projekt beindítását megelőzően sikerült megrendezni. Élve a kínálkozó lehetőséggel, még a pályázat elnyerése előtt sikerült megszervezni és lebonyolítani *Az együttéléstől a tömeggyilkosságokig a Balkánon a 20. században* címmel 2011. szeptember 30-án megrendezett nemzetközi konferenciát, aminek eredményei háromnyelvű kötetben jelentek meg (Magyarok és szerbek 1918-2012 / Hungarians and Serbs, 1918-2012: Együttélés, múltfeltárás, megbékélés / Coexistence, revealing the past, reconciliation. Budapest: MTA BTK, 2013), ahol természetesen az OTKA projekt témaszáma is fel lett tüntetve, mint támogató.

Az előzetes terveknek megfelelően került megrendezésre a harmadik év végére tervezett nemzetközi konferencia, 2014. november 28-án a Budapesten az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont jakobinus termében „*Magyarok a Délvidéken 1944/1945*” címmel. A konferencián előadóként vett részt az OTKA projekt munkatársainak többsége, illetve a projekthez kapcsolódó kutatásokat végző hazai és délvidéki szakemberek.

Eredmények

A projekt végére elkészült a vállalt tanulmánykötet (*Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948*) magyar és szerb nyelven (*Mađari i Srbi sa dve strane promenjive granice, 1941-1948*), amely mindenképpen a projekt fő eredménye. A kötet bemutatja az 1941–1948 közötti viharos évek számos vonatkozását: a mindennapi élet, a társadalmi szerveződések alakulását, számba veszi a magyarelles megtorlások fellelhető forrásait, az akkori jogszolgáltatás ellentmondásosságait. Az írások kitekintenek arra, milyen szerepet játszottak a kisebbségek az államközi kapcsolatokban a háború után, és milyen kép él a korszakról az egyén és a közösség emlékezetében. Végül, de korántsem utolsó sorban képet nyújtanak arról, hogy miként változott a háborús időszak értékelése a történetírásban.

Megjelent A. Sajti Enikő senior kutató által sajtó alá rendezett iratválogatás Várady Imre ügyvéd, volt magyar, majd jugoszláv országgyűlési képviselő és szenátor, a délvidéki magyar kisebbség egyik kiemelkedő szellemi, politikai vezetője után maradt irathagyatékából. A kötet, *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867-1959) bánáti magyar politikus irata* címmel 2016-ban jelent meg a Forum Kiadónál.

Összesen 34 konferencia előadás és ismeretterjesztő/népszerűsítő előadás, 25 közlemény, többsége folyóiratcikk és konferenciaközlemény, (ezek közül 5 kivételével mindegyiknél fel lett tüntetve az OTKA támogatás) 5 megjelent könyv, illetve egy az összegyűjtött forrásokból összeállt megjelenés előtt álló válogatás a másfél évvel meghosszabbított futamidejű projekt mérlege.

Konferenciák

A projekt eredményeinek a nemzetközi és hazai tudományos közéletben való bemutatásának kiemelt jelentőséget tulajdonítottunk, amit bizonyít, hogy a projektben résztvevő kutatók nagyszámú hazai és külföldi konferencián ismertették kutatási eredményeiket:

Bíró László

- *Regionalism and Centralism between the two World Wars*. Magyar-Bolgár Történeész Vegyes Bizottság, Szófia, 2012. május 27.

- *Macedonia and the Yugoslav Integration*. The Balkan: people, Wars and Peace. On the Occasion of the 100th Anniversary of the Balkan Wars. Skopje, 5-6 November 2013. *A Vajdaság a két világháború között*. People of the Vojvodina Region. Region of Vojvodina in the Context of European History. 23 November, Bačka Palanka, *A JKSZ állásfoglalásai a történelemtől. A hátáron túli magyar történetírás*. Europa Institut, Budapest, 2013. november 21.
- *Régiók Jugoszláviában a két világháború között*. Szapporo, Hokkaido Egyetem Szláv Központ, 2014. május 27.
- *A párt és a történelem*. Bolgár-Magyar Történész Vegyes Bizottság konferenciája, Budapest 2014. május 15.
- *A jugoszláv kommunisták történelemszemlélete és törésvonalak a történetírásban*. Fejezetek a Délvidék múltjából. Magyar-szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő. Szeged, 2014. január 23.
- *A JKP történelemértelmezése és változások a történetírásban* Kultúrák találkozása c. konferencia a Bölcsészettudományi Kar 60. éves évfordulóján Novi Sad, 2014. december 1.
- *A jugoszláv gazdasági integráció hatásai a Vajdaságra a két világháború között*. Szeged, Délvidéki Kutató Központ „Fejezetek a Délvidék múltjából 2.” 2015. január 23.

Hornyák Árpád

- *Szemponatok a két világháború közötti magyar-jugoszláv kapcsolatok alakulásának tanulmányozásához*. „Tér és idő 1918 után — A kisebbségi politizálás lehetőségei” Szabadka, 2012. február 18.
- *Ethnic and Social Conflicts in Délvidék/Vojvodina during the World War II*. Magyar-Bolgár Történész Vegyes Bizottság, Szófia, 2012. május 27. •
- *Northern Borders of Yugoslavia in the Concepts of Communist Party of Yugoslavia after the World War II*. Empires and Nations from the 18th to the 20th Century. 20-22 June 2013., Rome
- *The Image of Hungary and the Hungarians in the Yugoslav Foreign Policy 1918–1941*. The Image(s) of the West in South-Eastern and East-Central Europe throughout History. 25-26 October 2013, Zagreb
- *Severne granice Vojvodine posle drugog svetskog rata*. People of the Vojvodina Region. Region of Vojvodina in the Context of European History. 23 November, Bačka Palanka

- *A kisebbségi kérdés a magyar-jugoszláv kapcsolatokban a második világháború utáni években.* Fejezetek a Délvidék múltjából. Magyar-szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő. Szeged, 2014. január 23.
- *Tito zászlaja alatt. Magyarok a második Jugoszláviában.* Magyar Zoltán Népfőiskola Tata, 2013. január 6.
- *A Nyugat-Balkán tegnap és ma.* Egy Emberibb Világért Alapítvány, Pallas Páholy. 2013. május 6.
- *Az 1944/45-ös vajdasági események és a történelmi megbékélés jelentősége.* XI. Vajdasági Szabadegyetem, Kishegyes, 2013. július 13.
- *Délvidéki magyarok.* X. Harkányi Szabadegyetem, 2014. november 12.
- *Minorities in the state policies of Hungary and Yugoslavia in 1945.* Susret kultura. December 1, 2014. Novi Sad.
- *A kisebbségi kérdés a JKP politikájában. Magyarok a Délvidéken 1944-1945.* Budapest, 2014. november 28.
- *Népességmozgások a Délvidéken a 20. században.* Délvidéki Kutató Központ „Fejezetek a Délvidék múltjából 2.” Szeged, 2015. január 23.
- *Bűnös nemzetből „testvérnemzet”. A titói Jugoszlávia magyarságpolitikája az átmenet időszakában, 1944-1945.* Remények és realitás - Magyarország 1945 Budapest, 2015. december 11.
- *“The Hungarian-Serbian Reconciliation Project”* The Politics of Memory: Victimization, Violence and Contested Narratives about the Past. Columbia University, December 3-5, 2015.
- *Political, social, and national (re)construction of Vojvodina after the Second World War, 1944-1946.* Theatres of War. War and Postwar Experiences in the European Societies (1895-1953) Universitat Autònoma de Barcelona, November 18-20, 2015.
- *Hungary and the Co-operation of National States in South Europe in the 20th Century.* 11th Congress of South-East European Studies, Sofia, August 31 –September 4, 2015.
- *Népességmozgások a Délvidéken a 20. században.* Fejezetek a Délvidék múltjából II. Közös múlt és közös jövő a Délvidéken. Délvidéki Kutatóközpont, Szeged, 2015. január 23.
- *Szerbeket ért atrocitások a 20. században.* XX. századi népirtások Európában és a keresztény-zsidó együttélés színterei ma. Gál Ferenc Főiskola, Szeged, 2015. február 20-22.
- *The Hungarian-Serbian Reconciliation Project.* Conference on Mass Violence and Memory. O.P. Jindal Global University Middle East Institute New Delhi and Society for Social Regeneration & Equity, Sonipat, India. May 18-19, 2016.

Juhász József

- *"Nemzeti sztálinizmus" - a titói Jugoszlávia első évei.* Magyarok a Délvidéken 1944-1945. Budapest, 2014. november 28.

A.Sajti Enikő

- *„...megszűnt a szabadság szeplőtlen fogantatása” Várady Imre hétköznapijai a Bánátban 1941-1945.* Háborús mindennapok a hátszágban és a hadszíntéren 1939-1945 c. konferencián. Rendező: Magyar Történelmi Társulat, SZAB Filozófiai és Történettudományi Szakbizottsága, SZTE BTK, SZTE Történeti Intézet. Szeged, 2013. október 4.
- *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre szerepe a délvidéki magyarok szervezésében az 1920-as években.* Fejezetek a Délvidék múltjából. Magyar-szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő. Szeged, 2014. január 23.
- *A Várady-iratok kutatásának eredményei.* Magyarok a Délvidéken 1944-1945. Budapest, 2014. november 28.

Lukács B. György

- *A második világháborút követő tömeggyilkosságok szlovén áldozatai. A tudományos kutatások és a historiográfia eddigi eredményei.* Fejezetek a Délvidék múltjából. Magyar-szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő. Szeged, 2014. január 23.

Ress Imre

- *Német szóbeli források a délvidéki etnikai atrocitásokról (Elűzés, szenvedéstörténet, emlékezet).* Fejezetek a Délvidék múltjából. Magyar-szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő. Szeged, 2014. január 23.

Sokcsevits Dénes

- *Bleiburg, és ami e helynév mögött van. A partizánok és az új kommunista hatalom által elkövetett tömeggyilkosságok és a megtorlás politikájának újabb szakirodalma Horvátországban.* Fejezetek a Délvidék múltjából. Magyar-szerb kapcsolatok – közös múlt és közös jövő. Szeged, 2014. január 23.

Az eredményeknek a tudományos konferenciákon történő megosztása mellett törekedtünk az eredmények minél szélesebb közönséggel való megismertetésére. Ezért több ismeretterjesztő

előadást tartottunk (lásd a vezető kutató konferencia szereplésénél), illetve a média kínálta lehetőségeket is megragadtuk: Szerb-magyar történelmi megbékélés történész szemmel. Pannon TV-Szubjektív 2013. július 30. <https://www.youtube.com/watch?v=EqvVODznm8o>

Közlemények

Könyvek:

- Glatz Ferenc (szerkesztő): *Magyarok és szerbek 1918-2012 / Hungarians and Serbs, 1918-2012: Együttélés, múltfeltárás, megbékélés / Coexistence, revealing the past, reconciliation. Budapest: MTA BTK, 2013.*
- Papp Árpád: „Igaz történetek Mindenkeföldjéről. Vajdaság/Délvidék (1941-1944)”. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2015.
- Hornyák Árpád-Bíró László (szerk) *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948*, Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések, 2016
- Hornyák Árpád, Zoran Janjetovic, Bíró László (szerk): *Mađari i srbi sa dve strane promenjive granice, 1941-1948*, MTA TTI, 2016.
- Sajti Enikő: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai*, Szegedi Tudományegyetem, 2016.

Folyóiratcikkek, konferencia közlemények

- Hornyák Árpád: *Határkijelölés, határsáv és a magyarországi délszlávok. Vítás kérdések a magyra-jugoszláv kapcsolatokban a második világháború után*, Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941-1948, 315-337, 2016
- Hornyák Árpád: *Határkérdés és kisebbségek a második világháborút követő magyar-jugoszláv államközi kapcsolatokban, 1944-1946*, Kisebbségkutatás 2015/2. 142-158., 2015.
- Hornyák Árpád: *Kiirtás, kiűzés vagy integrálás*, Rubicon 2015/5-6, 128-133, 2015
- Hornyák Árpád: *Jugoszlávia a nulladik évben*, Korunk 2015/5 89-95, 2015.
- Hornyák Árpád: *Politika jugoslovenskih političkih snaga prema Mađarskoj za vreme i posle Drugog svetskog rata.*, Vojvođanski prostor u kontekstu Evropske istorije -The Region of Vojvodina in the Context of European History. Zbornik radova 2.: Ličnosti Vojvođanskog prostora - People, 2014.
- Hornyák Árpád-Bíró László: *Az új délszláv államok kronológiája, 1918. október – 1946. január*, Magyarok és szerbek 1918-2012 / Hungarians and Serbs, 1918-2012: Együttélés, múltfeltárás, megbékélés / Coexistence, revealing the past, reconciliation. Budapest: MTA BTK, 2013.
- Hornyák Árpád - Bíró László: *Chronology of the New South-Slav Countries, October 1918 – January 1946*, Magyarok és szerbek 1918-2012 / Hungarians and Serbs, 1918-

2012: Együttélés, múltfeltárás, megbékélés / Coexistence, revealing the past, reconciliation. Budapest: MTA BT, 2013.

- Hornyák Árpád: *Učešće Mađarske u rasparčavanju Jugoslavije 1941*, Srbi i rat u Jugoslaviji 1941. Zbornik Radova, ISI, Beograd, 2013. 269-288., 2013.
- Hornyák Árpád: *Ethnic and Social Conflicts in Souther Hungary/the Vojvodina region During the World War II.*, Regions, Borders, Societes, Identities in Central and Southeast Europe, 17th – 21th Centuries., 2013
- Hornyák Árpád: *Jugoszláv területi követelések Baranyában a második világháború után.*, Szót értésen túl: Komparatív irodalmi, nyelvészeti és művelődéstörténeti tanulmányok., 2013
- Bíró László: *Pártdirektívák és múltértelmezés. Szemléletváltások és megközelítések a jugoszláviai és a szerb történetírásban*, Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 2016. 10. 30.
- Bíró László: *A Vajdaság a két világháború között: Adalékok a jugoszláv gazdasági integráció hatásához*, Gavrilović Vladan, Boškov Svetozar (szerk.): Vojvođanski prostor u kontekstu Evropske istorije = The Region of Vojvodina in the Context of European History. Zbornik radov, 2014.
- Bíró László: *Regionalizm i centralizm među dvumja vojnama: Na primere Jugoslavii.*, Peykovska Penka, Gábor Demeter (szerk.): Regions, Borders, Societes, Identities in Central and Southeast Europe, 17th – 21th Centuries. Szófia; Budapest: MTA BTK Történet, 2013.
- Bíró László: • *Регионализм и централизм между двумя войнами (на примере Югославию): Взгляд из Венгрии.*, Славянскик мир в третьем тысячелетии: К 1150-летию славянской письменности. Moskva: Institut slavjanovedenija RAN, 2013. Книга 1. 216-228, 2013
- Sajti Enikő: „*Tapasztalatok a megszállott délvidéki területekről.*” Steuer György államtitkár jelentése a Délvidék szerb megszállásáról, 1919. szeptember 28., Limes, 2012
- Vukman Péter: *Lazar Brankov emigrálása és magyarországi emigrációs szervező tevékenysége (1948-1949).*, Bácsország, 2013/3. 2-11, 2013
- Ress Imre: *A szóbeli források alkalmazása a német és amerikai történeti irodalomban a második világháborús etnikai atrocitások dokumentálására*, Örző a strázsán. Emlékkönyv Hódi Sándor 70 éves születésnapjára. Szerk. Hódi Éva, 250 – 261 p. Ada, 2013, Széchenyi István Stratégiakutató Társaság, 2013
- Juhász József (Molnár Tibor, Sajti Enikő): *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955) - Konsolidacija Titovog režima na Potisju (1945–1955).*, A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955) - Konsolidacija Titovog režima na Potisju (1945–1955). Zenta: VMMI, 2013. 379 p., 2013.
- Juhász József: *A szerbek képe a modern magyar közgondolkodásban*, Erdődy Gábor (főszerk), Feitl István, Sipos Balázs, Varga Zsuzsanna (szerk.): Rendszerváltások kortársa és kutatója: Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára. Budape, 2013